

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Aan gene zijde van de psychoanalyse

De Schicksalsanalyse van Lipót Szondi

JENS DE VLEMINCK

«Das Vergangene ist nicht tot, es ist nicht einmal vergangen»
(Wolf 1977, p. 9).

Wie kent nog de twintig jaar geleden overleden Hongaarse psychiater-psychoanalyticus Lipót Szondi? Lange tijd kende zijn Schicksalsanalyse veel aanhangers in zowel het Nederlands- als het Franstalige gedeelte van België. Dit was mede te danken aan zijn «leerling» Jacques Schotte, die Szondi op 14 mei 1970 te Leuven voordroeg als eerste doctor honoris causa van de prille, autonome Faculté de Psychologie et des Sciences de l'Education. Schotte typeerde de «Meester» bij die gelegenheid als de «grootste der miskende en meest miskende der grote postfreudianen» (Schotte 1971, p. 420, vertaling JDV). Niemand kon op dat moment vermoeden dat de toekomst hem gelijk zou geven. L'Ecole de Louvain, onder leiding van onder anderen Schotte, Melon en Lekeuche, heeft nochtans kosten nog moeite gespaard om Szondi's inzichten theoretisch te onderbouwen. Daar waar de inzichten van «hun» Szondi nog spaarzaam ter sprake worden gebracht in Louvain-la-Neuve, lijkt het szondiaanse gedachtegoed het psychologische curriculum te Leuven reeds enkele jaren geruisloos te hebben verlaten. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat Szondi en zijn Schicksalsanalyse voor vele analytici helaas dreigen niets méér te worden dan duistere schimmen uit een ver verleden.

In dit artikel wil ik een bescheiden aanzet geven tot een herwaardering van Szondi's Schicksalsanalyse. Deze «retour à Szondi» beoogt de grote krachtlijnen van zijn denken opnieuw bloot te leggen om duidelijk te maken hoe Szondi's oeuvre een originele bijdrage levert aan het psychoanalytisch gedachtegoed. Zo is de Schicksalsanalyse onder meer onmiddellijk relevant te noemen in relatie tot de recente psychoanalytische interesse in de hechtingstheorie (Fonagy 2001). Daarenboven bezit Szondi's geesteskind een kritisch potentieel voor

de dialoog met disciplines als de genetica, ethologie en evolutionaire psychiatrie (Demaret 1979, De Block 2006).

¶ *Psychiatrische en psychoanalytische bouwstenen*

Lipót Szondi (geb. 1893) leefde en werkte aanvankelijk in het huidige Hongarije, waar hij als arts en psychiater doceerde aan de universiteit van Boedapest. Hij liep er stage in het laboratorium voor experimentele psychologie van Pál Ranschburg, een leerling van Wilhelm Wundt, en raakte aanvankelijk gefascineerd door de studie van endocrinologie en neurologie. De originaliteit van Szondi's denken is echter gelegen in de intellectuele durf om de schoorvoetende ontwikkelingen binnen de toenmalige psychiatrische genetica te confronteren met het psychoanalytische gedachtegoed (Ellenberger 1970, p. 866-867).

Szondi werd opgeleid als psychiater in de 'klassieke' psychiatrische traditie van Kraepelin en Bleuler, de constitutieleer van Kretschmer en de fenomenologische psychiatrie van Jaspers. Hij was vooral gefascineerd door de genetische aspecten van psychiatrische aandoeningen. Szondi ging echter verder dan zijn leermeesters, die louter interesse hadden voor de overerfbaarheid van psychiatrische ziektes als epilepsie en schizofrenie. Hij onderzocht namelijk niet enkel 'negatieve' verschijnselen als migraine en astma, maar eveneens de 'normaliteit en andere afwijkingen' (Verhaeghe 2002). Het is opmerkelijk te noemen dat 'positieve' fenomenen als humaniteit en genialiteit een plaats kregen binnen Szondi's psychiatrisch-genetische studie van de psychopathologie (Szondi 1944, p. 86 e.v.). Om te kunnen verklaren dat zowel positieve als negatieve manifestaties van de kraepeliniaans-kretschmeriaanse 'ziekte-eenheden' een gelijke genetische oorzaak hebben, nam Szondi de notie 'erfelijkheidsdomein' (*Erbkreis*) over van de Duitse psychiatrische genetici. Volgens dit constitutiedenken kan eenzelfde endocrinologische en genetische familiale aanleg, het genotype, op verschillende manieren tot uiting komen in een fenotype. Eenzelfde genotype kan aan de basis liggen van een familiaal veelvuldig aanwezige karakterstructuur die significant positief correleert met een terugkerend klinisch ziektebeeld.¹ Szondi onderzocht de aard van de erfelijke dispositie uitvoerig op basis van tweelingen- en familieonderzoek. Aangevuld met in de psychiatrische praktijk opgedane klinische intuïties, vormen zijn eerste psychopathologische studies het fundament en uitgangspunt van de latere Schicksalsanalyse.

Naast het erfelijk-constitutionele denken, is ook de freudiaanse psychoanalyse van onmiskenbaar belang voor een goed begrip van Szondi's theorievorming (Schotte 1990). Om de onbewuste drijfveren van de mens te begrijpen, gaat ook Szondi uit van een in de menselijke biologie geworteld, onbewust 'systeem' (Sulloway 1979). Hierin volgt hij Freud, die het heeft over een 'archaïsche erfenis' die verborgen ligt in het biologisch substraat van het on-

bewuste (Freud 1937, p. 251). De ‘biologische rots’, waarover Freud het heeft, vormt het struikelblok voor de effectiviteit van de analytische kuur. Szondi grijpt Freuds ontoereikende pogingen om de impact van de erfelijkheid te doorgronden aan als een uitdaging en werkt zijn hypothesen verder uit in zijn Schicksalsanalyse.

Deze is aanvankelijk een synthese van de toenmalige psychiatrische genetica en de freudiaanse psychoanalyse. De onderzoeksfocus is daarin primair de genetische onderlaag van het onbewuste. Net als Freud stelt Szondi dat het drama van het menselijke leven niet enkel kan worden verklaard door een beroep te doen op het verdrongen, persoonlijk onbewuste. De ontogenetische factor, die de impact van de gebeurtenissen uit de vroege kindertijd mee in rekening brengt, schiet tekort om de lotgevallen van het onbewuste driftleven geheel te verklaren. Freud stootte op de biologische grenzen van het onbewuste systeem en tevens op de grenzen van de psychoanalyse zelf. Hij gaf aan dat een fylogenetische factor meespeelt, maar kon op dat vlak zelf geen verdere duidelijkheid (meer) creëren. Op dit punt neemt Szondi de fakkel van Freud over. Zijn onderzoek naar de genetische determinatie van het onbewuste slaat een brug tussen de psychoanalyse en de biologie van de erfelijkheid (Deleuze & Guattari 1972, p. 344 noot 12).

¶ *Aan gene zijde van Oedipus*

In het begin van zijn psychiatrische loopbaan ontving Szondi een jong echtpaar met relatieproblemen. De vrouw leed aan een extreme vorm van dwangneurose en vertelde in het bijzijn van haar echtgenoot hoe dit hun relatie leek te belasten. Ze vroeg Szondi of hij ervaring had met de behandeling van dergelijke symptomen. Deze antwoordde bevestigend en maakte een allusie op een analysante van hem, die tot hun aller verbazing haar schoonmoeder bleek te zijn. Dit voorval zette Szondi aan het denken. Was de objectkeuze van deze personen louter toeval? Hoewel zij nog niet manifest ziek was op het moment van de objectkeuze, was haar man gevallen voor een vrouw met dezelfde pathologische dispositie waaraan ook zijn moeder had geleden (Szondi 1937). Toen Szondi deze casus in het bredere perspectief van het onderzoek naar erfelijkheid van de pathologie plaatste, bleek deze allerm minst een geïsoleerd geval te zijn.² Uitgebreid stamboomonderzoek leerde dat psychopathologie en objectkeuze niet zelden in elkaars verlengde liggen. Op basis van de karakteriële affiniteit tussen beide ontwikkelde Szondi een theorie van de objectkeuze (De Vleminck 2006). Deze stelt dat er een wederzijdse aantrekkingskracht bestaat tussen twee individuen met een gelijkaardige erfelijke dispositie (o.a. Szondi 1963, p. 211).

De determinerende invloed van de genetische dispositie gaat echter nog veel verder. Niet enkel de keuze voor het liefdesobject, maar *elke* andere keuze zou op een analoge wijze aan een vorm van genetische determinatie zijn

onderworpen. De genen laten zich ook gelden in onze keuze voor vrienden, werk, ziekte en manier van sterven (Szondi 1944, p. 33). Dit maakt onze keuzes tot 'subjectieve' keuzes: ze liggen in het verlengde van wie we zijn en bepalen ons in onze singulariteit.³ Onze keuzes zijn manifestaties van ons Schicksal, van ons 'lot' dat zich gedurende ons leven ontrolt (Szondi 1956, p. 152). Aan gezien de individuele erfelijke constitutie dit subjectieve lot fundamenteel bepaalt, spreekt Szondi van een 'Zwangsschicksal', een 'lotsdwang'.⁴ De erfelijke 'dwang' die Szondi in zijn eerste geschriften sterk benadrukt, het 'genotropisme', vormt de hoeksteen van de Schicksalsanalyse. De opdracht die de Schicksalsanalyse centraal stelt, is het bewust worden van het singuliere genotropisme dat ons drijft. Door dit bewustwordingsproces kunnen we de overgang mogelijk maken van lotsdwang naar 'lotsvrijheid' (*Freiheitsschicksal*).

De verhouding tussen de 'erfelijkheid' en het 'onbewuste', werkt Szondi uit in een 'genetica van het onbewuste'. De erfelijke dispositie, die het individu biologisch verwant maakt met de rest van zijn familie, komt fylogenetisch tot uiting op het niveau van het onbewuste driftleven. Het genotropisme verklaart dat een bepaalde laag van het onbewuste 'genotroop' wordt bepaald. Szondi noemt deze 'het familiaal onbewuste' en beschouwt dit als complementair aan Freuds persoonlijk onbewuste en Jungs collectief onbewuste (Szondi 1944). Deze drie lagen zijn constitutief voor het onbewuste systeem als een afgeronde, 'biologisch georganiseerde eenheid' (Szondi 1947a, p. 20). Maar daar waar het onderzoek van Freud en Jung zich toespitste op respectievelijk symptomen en symbolen, heeft de onderzoeksfocus van de Schicksalsanalyse betrekking op het inzichtelijk maken van onze keuzes. Daarin staan vooral de erfelijk bepaalde, familiaal onbewuste drijfveren die ons lot bepalen centraal.

De erfelijke basis van dit familiaal onbewuste verleent het onbewuste driftleven een transgenerationale dimensie die de grenzen van het klassiek-freudiaanse kerngezin doorbreekt. Szondi relateert met andere woorden de absolute betekenis van het oedipuscomplex. Hij introduceert een verder vertakte en concrete sociale dimensie in de analyse van het onbewuste 'aan gene zijde' van Oedipus. Het individuele driftleven is niet alleen verbonden met de ouders en grootouders, maar ook met andere, genetisch verwante individuen: de 'voorouders'. Szondi noemde de Schicksalsanalyse dan ook aanvankelijk een 'vooroudertheorie' (Szondi 1937, p. 25). Het zijn de door de voorouders gemaakte keuzes die zich opnieuw laten gelden in het leven van een genetisch verwant individu. De herhaling van de voorouderlijke keuzes in ons individuele lot koppelt Szondi aan de gedachte van Freud dat het herhalen of 'herstellen' van een vroegere (voorouderlijke) toestand het ultieme doel is van alle driften (Szondi 1968, p. 61). Ondanks de centrale rol van de genetica in zijn analyse, spreekt Szondi dus tegelijkertijd — en freudiaans — over 'driften' die het familiaal onbewuste 'bevolken' (Freud 1915, p. 130).

Freud stelt de driften voor als mythische, onbepaalde grootheden en weigert deze pertinent te denken in functie van een 'systeem' (Freud 1933, p. 109).

Toch meent hij dat de psychoanalyse eveneens een 'solide driftenleer' nodig heeft (Freud 1924, p. 68). Szondi beschouwt de 'ontdekking' van het familiaal onbewuste dan ook als een aanvullende bijdrage aan Freuds metapsychologie (Szondi 1963, p. 31). Freud schreef aan het onbewuste een driftmatig karakter toe, gesitueerd op het 'grensgebied' van het psychische en het biologische (Freud 1915, p. 44). Szondi breidt deze gedachte uit tot de erfelijk gedetermineerde familiale onderlaag ervan. Het genotropisme impliceert immers een directe koppeling tussen het driftmatige en haar genetische substraat. Szondi benadert het familiaal onbewuste steevast vanuit het perspectief dat het 'psychisch onbewuste' en het 'genetisch onbewuste' *wezenlijk* samenvallen.

¶ *Psychopathologie en gezondheid*

Szondi maakt in het familiaal onbewuste een theoretisch onderscheid tussen vier 'driftvectoren': de seksuele vector, de paroxismale⁵ vector, de Ik-vector en de contactvector. Elke vector wordt getypeerd door twee polen, de 'factoren' genoemd. In totaal werkt Szondi in zijn analyse van het familiaal onbewuste dus met acht factoren, tevens de genetische 'wortels' waardoor elk individu-*el* lot *ab ovo* wordt gevoed. Szondi noemt de acht factoren dan ook letterlijk de 'lotsradicalen'. Elk van deze acht radicalen is vernoemd naar de acht essentieel-menselijke aandoeningen die Szondi in het psychiatrische spectrum onderscheidt. Dit zijn hermafroditisme en sadomasochisme (voor de seksuele psychopathologie), epilepsie en histerie (voor de paroxismale psychopathologie), catatonie en paranoia (voor de ego-psychopathologie), en manie en depressie (voor de cyclische stoornissen). Uniek aan Szondi's opvatting is dat de psychiatrische categorieën tezelfdertijd veel méér te betekenen hebben. Ze karakteriseren eveneens de acht existentiële sectoren van ons driftleven, die mogelijk kunnen ontsporen tot de probleemgebieden van ons bestaan. Szondi vermenschlijkt de psychiatrie en ontwaart de psychiatrie in de mens. De factoren zijn 'essentieel' in die zin dat ze bij iedereen aanwezig zijn, maar kunnen wisselend en in verschillende gedaanten tot uiting komen. (Zie schema p. 240.)

Szondi's driftenleer vormt in feite een geradicaliseerde uitwerking van Freuds kristalprincipe, dat stelt dat de pathologie de kern uitmaakt van de menselijke essentie of 'normaliteit'. In de psychopathologie toont zich manifest en uitvergroott wat in de normaliteit slechts in beperkte mate aanwezig is (Freud 1933, p. 70). Het verschil tussen beide is met andere woorden hoofdzakelijk van kwantitatieve aard en te situeren op een continuüm.⁶ Elkeen van ons heeft een genetische aanleg voor de ontwikkeling van elk van de acht szondiaanse basisaandoeningen, waarvan de pathologische variant telkens slechts één van de vele manifestatievormen is. Eenzelfde aanleg kan zich eveneens actualiseren op een gesocialiseerde en gehumaniseerde wijze (Szondi 1944, p. 77).⁷ De predispositie tot ziekte of gezondheid is niet alleen terug

4 vectoren = driften	8 driftfactoren = de 'radicalen' van ons <i>Schicksal</i>
Seksuele ~	hermafroditisme (afgekort: <i>h</i>) (vrouwelijkheid, moederlijkheid)
	sadomasochisme (afgekort: <i>s</i>) (mannelijkheid, vaderlijkheid)
Paroxismale ~	epilepsie (afgekort: <i>e</i>) (Kaïn en Abel)
	hysterie (afgekort: <i>hy</i>) (zich laten gelden en zich verbergen)
Ik ~	catatonie (afgekort: <i>k</i>) (Ik-inperking)
	paranoia (afgekort: <i>p</i>) (Ik-uitbreiding)
Contact ~	depressie (afgekort: <i>d</i>) (zoeken en kleven)
	manie (afgekort: <i>m</i>) (aanklappen en loslaten)

Beknopt schema van Szondi's driftenleer

(gebaseerd op: Szondi 1960, p. 39, vertaling JDV)

te voeren op de sterkte van de afzonderlijke driftradicalen. Szondi legt steeds sterk de nadruk op het begrijpen van het totaalperspectief: pathologie en normaliteit zijn een zaak van het broze samenspel van alle acht factoren. Een dynamisch evenwicht tussen de verschillende oppositieparen vinden we bij het uitgebalanceerde, geïntegreerde driftleven van de gezonde of 'normale' persoon. Elke mens voert een eigen oefening uit om op driftmatig vlak een *modus vivendi* te handhaven. In de psychopathologie is het driftleven uit balans en verstard. De oppositieparen zijn intern of onderling afgesplitst en er is sprake van een gefragmenteerd psychisch leven (Szondi 1980). Een statisch begrip van normaliteit is bij Szondi dan ook een ideële fictie. Gezondheid en pathologie zijn steeds tegelijkertijd aanwezig. Zo kunnen pathologische elementen bij een 'gezond' individu latent aanwezig zijn, zonder ooit manifest te worden. Eveneens is het mogelijk dat bepaalde driftbehoeften plots vanuit de achtergrond naar voren treden en zichtbaar worden. Szondi karakteriseert het

driftleven dan ook als een voortdurend wordingsproces, een zich op elkaar afstemmen van complementaire polariteiten.

¶ *De gezichten van de waanzin*

Van bij het begin hebben diagnostische bekommernissen meegespeeld bij de geleidelijke uitkristallisatie van Szondi's denken. Om een diagnose te kunnen stellen van de precieze onderlinge verhouding van de driftfactoren, ontwikkelde Szondi zijn 'experimentele driftdiagnostiek', vormgegeven in de zogenaamde 'Szonditest' (Szondi 1947a).

Om een beeld te krijgen van het onbewuste driftleven ontwierp Szondi een projectieve 'fototest' (Szondi 1947b). Het testmateriaal bestaat uit achtenveertig foto's van psychiatrische patiënten, verdeeld over zes sets van telkens acht foto's. Op elk daarvan is een persoon te zien, die manifest lijdt aan één van de acht essentiële psychiatrische aandoeningen. De foto's van de prototypische patiënten lieten volgens Szondi geen twijfel bestaan over de psychiatrische diagnose (Szondi e.a. 1959). De Szonditest bevat op deze manier de achtenveertig gezichten van de waanzin én het lot. (Zie fragment Szonditest p. 242.)

De analysant wordt gevraagd om de twee meest sympathieke en de twee minst sympathieke individuen te kiezen uit elk van de zes verschillende sets. Szondi gaat ervan uit dat, net als bij de objectkeuze, het subject zichzelf kiest in zijn keuze van de verschillende foto's. Zo stelt hij zelf het profiel samen van het in hem werkzame familiale onbewuste en kiest dus zichzelf. Elk van de gekozen foto's is verbonden met één of meer van de acht verschillende sectoren die constitutief zijn voor het menselijk driftleven en onthult zo iets van de levende realiteit van het driftleven van het subject. De Szonditest vormt zo de psychodiagnostische sleutel tot de geheimen van het familiaal onbewuste. Het diagnostische profiel wordt allerminst als een statische opname beschouwd. De test wordt op verschillende tijdstippen afgenomen zodat stabiele of wisselende patronen zichtbaar kunnen worden in de opeenvolgende driftprofielen. Deze vormen dan op hun beurt de aanleiding om in de therapie het appel van de foto's te verkennen, in combinatie met materiaal uit dromen of vrije associatie. Szondi heeft de test, met andere woorden, ook steeds gezien vanuit een geïntegreerd gebruik met andere therapievormen en methodes. Niet enkel theoretisch, maar ook klinisch is Szondi steeds een bruggenbouwer geweest tussen verschillende psychologische stromingen.

¶ *Van lotsdwang naar lotsvrijheid*

De Schicksalsanalyse is niet enkel theoretisch, maar ook therapeutisch complementair aan de psychoanalyse. Net als in de psychoanalyse staat het principe van het 'bewust worden van het onbewuste' centraal. Freuds 'waar het Es was, moet Ik worden' (Freud 1933, p. 93) wordt bij Szondi verbreed tot bewust-

wording van het genetisch verankerde familiaal onbewuste. Szondi schrijft de schicksalsanalytische therapie in de praktijk dan ook voor als een aanvulling op de psychoanalytische kuur. De mogelijkheid van de szondiaanse behandelwijze dient zich aan als de analysant stuit op een hardnekkig familiaal bepaald patroon, dat zich manifesteert als 'een noodlot dat hen achtervolgt, een demonische trek in hun ervaringen' (Freud 1920, p. 116).

Serie v en vi van de Szonditest. De letters bij de afzonderlijke foto's verwijzen naar de acht lotsmogelijkheden/driftfactoren (cf. schema) (Szondi 1947b)

Freud zelf was op de grenzen van het psychoanalytisch analyseerbare gestoten. In de loop van zijn therapeutische loopbaan raakte hij meer en meer overtuigd van de kracht van de constitutionele determinatie van het driftleven. Deze gedachte, die mee de oorzaak vormt voor zijn therapeutisch pessimisme, expliciteert Freud in zijn *Eindige en oneindige analyse* (1937). Hij brengt haar in verband met het reeds veel vroeger geopperde probleem van de 'herhalingsdwang' (Freud 1919, p. 180) en suggereert een verband tussen de blijvende herhaling van onbewuste (psychopathologische) patronen ondanks therapeutische inspanningen. Hoewel hij ervan overtuigd was dat het onderzoek naar de 'erfsporen in het Es' wellicht een ander licht zou werpen op het onbewuste driftleven, slaagde Freud er niet in om dit tijdens zijn leven duidelijker te maken (Freud 1938, p. 151).

Szondi reikte een oplossing aan voor 'het raadsel van Freud' (Vermote 2003, p. 13). Met de Schicksalsanalyse trachtte hij het therapeutisch pessimisme te keren. De ultieme oorzaak van de biologische herhalingsdwang, inclusief haar psychische correlaat in het familiaal onbewuste, zijn de genen (Deri 1990, p. 492). Nu het constitutioneel-dwingende karakter van de herhalings- of 'noodlotsdwang' inzichtelijk is, is ook het therapeutische doel duidelijk: het bewerkstelligen van de overgang van lotsdwang naar *lotsvrijheid*. In de therapie komt de analysant in contact met het innerlijke samenspel van familiaal onbewuste driftfactoren, met zijn singuliere lotsmogelijkheden en -onmogelijkheden die hij gemeenschappelijk heeft met zijn voorouders. In dit opzicht is de schicksalsanalytische therapie een familietherapie met één persoon.⁸ Wanneer deze voorouderlijke mogelijkheden onbewust blijven, kan de analysant ze enkel als (vreemde) dwang ervaren. De bewustwording van de erfelijke mogelijkheden — maar ook van de onmogelijkheden (Szondi 1963, p. 55) — veroorzaakt de therapeutische werking. Het idee van psychische bevrijding, dat ook het psychoanalytische therapieproces kenmerkt, vat Szondi als volgt samen: 'Waar dwang was, moet vrijheid komen' (Szondi 1963, p. 39, vertaling Jdv).

De therapeutisch bewerkstelligde vrijheid heeft bij Szondi toch een enigszins ander karakter dan bij Freud. De psychoanalyse lijkt onder deze bevrijding immers te verstaan: de bewustwording van conflicten tussen het onbewuste driftleven en het Ik, die zich ontwikkelt van 'de waarneming van de driften tot hun beheersing' (Freud 1933, p. 89). Van deze verdringende en conflictueuze verhouding tussen Ik en driften is bij Szondi geen sprake. Het Ik is niet alleen de instantie die zich van de lotsmogelijkheden bewust wordt. Het is bij Szondi eveneens 'Ik-pontifex', de 'bruggenbouwer' tussen de familiaal onbewuste driftfactoren, die ervoor zorgt dat de factoren onderling op elkaar afgestemd blijven. Het conflictueuze is immers gesitueerd tussen de driftfactoren zelf die zich 'in vrijheid' willen ontplooien en niet tussen de driftfactoren en het Ik, zoals bij Freud. De therapie tracht dit conflict bewust te maken door het ontwarren en het 'vrijer' maken van alle oppositieparen van

het driftleven. Zo leert het Ik de erfelijk bepaalde mogelijkheden kennen, en krijgen deze laatste de ruimte om zich ›in vrijheid‹ te ontplooien. Het Ik ziet erop toe dat dit niet op een rigide, maar op een dynamische, ›vrijere‹ wijze gebeurt.

De therapeutische inzet van de schicksalsanalytische therapie laat zich illustreren aan de hand van volgende casus. Een achtentwintigjarige hulpdominee met ejaculatiestoornissen kwam bij Szondi in analyse (Szondi 1963, p. 338-352). Na enige tijd bleek dat de seksuele remming in verband kon worden gebracht met de angst voor een epileptische aanval. De analysant ontdekte dat de beleving van een orgasme en een epileptische aanval voor hem hetzelfde emotionele karakter hadden. Szondi vertelde hoe de analysant aan het eind van een sessie bevrijd uitriep: ›Aanval en coïtus horen samen‹ (Szondi 1963, p. 345, vertaling JdV). In plaats van de epileptische aanleg als een onontkoombare dwang te beleven, als een ›vlucht‹ in symptomen (epileptische aanvallen of ejaculatiestoornissen), beoogde de schicksalsanalytische therapie de constitutionele aanleg ervan te expliciteren. Zo bleek dat in de familie van de analysant een epileptiforme en paranoïde-schizoïde erfelijke belasting aanwezig was. Naast aangeboren epilepsie vond Szondi in de stamboom personen terug die last hadden van stembandkrampen en stotteren. Naast deze ›morbus sacer‹-individuen trof Szondi ›homo sacer‹-figuren aan als theologen en predikanten, evenals gewelddadige Kaïnfiguren. Dit zijn de figuren op het toneel van de analysants familiaal onbewuste. Dit zijn de penselen van het lot waarmee hij zich kan uitleven op het canvas van het leven.

Deze bewustmaking van de lotsmogelijkheden maakt het voor het Ik-pontifex mogelijk om vrij te kiezen uit de andere opties die eveneens in het verlengde liggen van de persoonlijke constitutie. De vrijheid bestaat erin dat de analysant zich van zijn eigen persoonlijke keuzemogelijkheden — zowel de pathologische als de ›gesublimeerde‹ — bewust wordt en kan leren er vrij uit kiezen. Hoe gebeurt dit in onze casus van de hulpdominee? De analysant koos ervoor om zijn epileptische potentieel in alle vrijheid te ontwikkelen. Zijn Ik koos voor het ongeremde ontplooien van zijn epileptiforme lotsmogelijkheden, wat zich vertaalde in de intensieve theologische studie, het bijeenschrijven van een theologisch oeuvre en een succesrijke carrière als pastor.⁹ Door het maken van deze en andere individuele keuzes, die steeds zijn ingebed in een ruimere familiale context, krijgt het lot langzaam maar zeker inhoudelijk gestalte: ›Wahl macht Schicksal‹ (Szondi 1968, p. 41).

¶ *Nabeschouwing*

Net als de freudiaanse psychoanalyse, kwam ook Szondi's genetisch verankerde Schicksalsanalyse van meet af aan zwaar onder vuur te liggen (Ellenberger 1970, p. 866). De ontarding van de psychiatrische genetica in de Tweede Wereldoorlog is één van de factoren die ertoe heeft bijgedragen dat Szondi's

eerste schicksalsanalytische studie bijna tussen de plooien van de geschiedenis viel (Hughes 1992, p. 31). De beperkte respons erop was bovendien erg kritisch van aard. Zo schreef Freud in 1937 in een brief aan Szondi louwweg dat hij akte had genomen van zijn genetisch onderbouwde, analytische studie (Szondi 1968, p. 57). Ondanks het feit dat Freud de genetische piste genegen was, lijkt hij Szondi's concrete uitwerking ervan in twijfel te hebben getrokken ten voordele van het belang van de kindertijd. Ook andere analytici als Jung (1947) en Balint (1948) interpreteren Szondi's Schicksalsanalyse eerder als een loutere bevestiging dan als een amendering van de psychoanalytische theorie. De scherpste inhoudelijke kritiek op de Schicksalsanalyse had vooral betrekking op zijn genetische onderbouw. Ondanks het feit dat Szondi er zelf — ondanks stelselmatige aanpassingen — tot op het eind aan bleef vasthouden (Szondi 1984), verschoof de focus, mede onder invloed van zijn medewerkers, van de genetica naar de psychologische implicaties van de theorie, de test en de psychotherapeutische methode. Ook op dit vlak werd Szondi geconfronteerd met kritische vragen zowel betreffende het intuïtieve en dogmatische karakter van zijn theorie, als betreffende de validiteit, efficiëntie en betrouwbaarheid van test en therapie (Legrand 1979, Melon & Lekeuche 1982, Corveleyn 1994).

Szondi kon echter ook op veel sympathie rekenen en werd wereldberoemd — én berucht — door zijn gelijknamige test. Hoewel deze aanvankelijk door velen werd beschouwd als willekeurig en onbetrouwbaar, werd de test, naast onder andere de Rorschachtest (Van der Ree 2005), een vaste waarde binnen het toen beschikbare gamma projectieve tests. Met een hoogtepunt in de jaren 1950 en '60 ging het met de populariteit van de Szonditest vanaf '70 bergaf. Toch wordt de Szonditest vandaag nog steeds aangewend als diagnostisch hulpmiddel door een vrij omvangrijke groep clinici, van Brazilië en de Verenigde Staten via Portugal en België tot Japan (Gonçalves 2004). Het in 1970 door Szondi opgerichte Instituut vervult daarin een centrale functie. Dit in Zürich gevestigde vormingsinstituut heeft zich, naast het aanbieden van allereerste therapievormen, toegelegd op de archivering en verspreiding van Szondi's omvangrijke oeuvre. Naast de uitgave van het tijdschrift *Szondiana*, zorgt het mede voor organisatie van een driejaarlijks internationaal Szondi-congres waarvan de laatste editie plaatsvond in 2005 te Pécs (Hongarije). Tijdens deze meeting van de International Szondi Association werd opnieuw duidelijk welke concrete toepassingen de Szonditest nog steeds kent, bijvoorbeeld bij het opstellen en invullen van profielvacatures in de *human resources* (Kenmo 2005) of inzake de correlatie van kleurpreferenties en emoties in persoonlijkheidsdiagnostiek (Borg 2005).

Szondi is in 1986 gestorven te Zürich, waar hij na de Tweede Wereldoorlog zijn tweede thuishaven had gevonden. Hij leverde een historische bijdrage aan de ontsluiting van de onbewuste drijfveren van het subject. Zo onderkent hij, net als zijn Hongaarse collega-analyticus Imre Hermann het belang

van een oorspronkelijke menselijke drijfveer van de hechting: de szondiaanse vector van het contact.¹⁰ Daar waar Hermann de sfeer van het contact nog geïsoleerd bespreekt, brengt Szondi haar binnen in één geïntegreerde en multi-dimensionale benadering van het menselijke driftleven. Szondi relateert zo het freudiaanse primaat van de seksualiteit ten voordele van de sfeer van het contact (De Vleminck 2003). Alleen dit gegeven al maakt Szondi brandend actueel, gezien de huidige psychoanalytische aandacht voor en het debat met de hechtingstheorie (Geyskens & Van Haute 2003, Van Haute & Verhaeghe 2006). Zonder te vervallen in een primaat van het contact benadrukt Szondi immers eveneens de radicale afhankelijkheid van het kleine kind. Het prille relationele leven vormt de voedingsbodem voor één van de vier fundamentele dimensies van het menselijk bestaan. Szondi kan met andere woorden een primaire contactdrift een centrale plaats toekennen, maar dit steeds *naast* de seksuele, de paroxismale en de Ik-drift. Deze diversificatie weerspiegelt de complexe rijkdom van het driftleven zonder afbreuk te doen aan het freudiaanse project. Deze vaststelling kan alvast meespelen bij de poging tot interpretatie van volgende profetische woorden, die uitgesproken zouden zijn door één van Szondi's medewerkers: 'Het szondianisme is de steen van Rosetta van de psychologie' (Szondi e.a. 1959, p. xii, vertaling Jdv). Aan de huidige en komende generatie analytici om dit in de concrete therapeutische praktijk te mogen ervaren.¹¹

Literatuur

- ANDREASEN, N. C. (2000). Schizophrenia: the fundamental questions. *Brain Research Reviews*, 31, 106-112.
- BALINT, M. (1948). On Szondi's 'Schicksalsanalyse' and 'Triebsdiagnostik'. In M. Balint, *Problems of human pleasure and behaviour* (p. 261-280). Londen: Hogarth Press, 1958.
- BLUMER, D. (2002). The illness of Vincent van Gogh. *American Journal of Psychiatry*, 159, 519-526.
- BORG, J. G. (2005). *Szondi's personality theory in the year 2004 — Drive emotions and colour preferences*. Tampere: Pilot-kustannus Oy.
- BOSZORMENYI-NAGY, I. & KRASNER, B. (1994). *Tussen geven en nemen — Over contextuele therapie*. Haarlem: De Toorts.
- CORVELEYN, J. (1994). Van Schicksalsanalyse naar Pathoanalyse — De krachtlijnen van Schotte's anthropologische reconstructie van het szondiaanse systeem. In P. Nijs, *De mens: in samenspraak, in tegenspraak* (p. 49-70). Leuven: Peeters.
- DE BLOCK, A. (2006). *Waanzin en natuur — Darwin en de psychiatrie*. Amsterdam: Boom.
- DE VLEMINCK, J. (2003). *Verliefd op het verleden — Over het deficit van het 'Sexualprimat' in de objectkeuze*. KU Leuven: Instituut voor Familiale en Seksuologische Wetenschappen.
- DE VLEMINCK, J. (2005). What it is like to be a philosopher — A Szondian analysis. *Szondiana*, 25, 22-32.
- DE VLEMINCK, J. (2006). *Verliefd op het verleden — Over partnerkeuze, noodlot en erfelijkheid*. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 30, 3-9.
- DELEUZE, G. & GUATTARI, F. (1972). *L'Anti-Oedipe — Capitalisme et schizophrénie*. Parijs: Minuit, 2002.
- DEMARET, A. (1979). *Ethologie et psychiatrie — Valeur de survie et phylogenese des maladies mentales*. Brussel: Mardaga.

- DERI, S. (1990). Great representatives of Hungarian psychiatry: Balint, Ferenczi, Hermann, and Szondi. *Psychoanalytic Review*, 77, 491-501.
- DEWHURST, K. & BEARD, A.W. (2003). Sudden religious conversions in temporal lobe epilepsy. *Epilepsy and Behavior*, 4, 78-87.
- ELLENBERGER, H.F. (1970). *The discovery of the unconscious — The history and evolution of dynamic psychiatry*. New York: Basic Books.
- FONAGY, P. (2001). *Attachment theory and psychoanalysis*. New York: Other Press.
- FREUD, S. (1915). Het onbewuste. *Sigmund Freud Nederlandse Editie: Psychoanalytische Theorie 2* (p. 87-152). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1919). Het 'Unheimliche'. *Sigmund Freud Nederlandse Editie: Cultuur en Religie 2* (p. 153-196). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1920). Aan gene zijde van het lustprincipe. *Sigmund Freud Nederlandse Editie: Psychoanalytische Theorie 1* (p. 93-163). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1924). Zelfportret. *Sigmund Freud Nederlandse Editie: De Psychoanalytische Beweging 2* (p. 9-87). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1933). Colleges inleiding tot de psychoanalyse: Nieuwe reeks. *Sigmund Freud Nederlandse Editie: Inleiding tot de Psychoanalyse 3* (p. 9-202). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1937). De eindige en de oneindige analyse. *Sigmund Freud Nederlandse Editie: Klinische Beschouwingen 4* (p. 217-265). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1938). Hoofdlijnen van de psychoanalyse. *Sigmund Freud Nederlandse Editie: Inleiding tot de psychoanalyse 4* (p. 67-150). Amsterdam: Boom.
- GAZZANIGA, M. S. (2005). *The Ethical Brain*. Chicago: Dana Press.
- GEYSKENS, T. (2003). Imre Hermann's Freudian theory of attachment. *International Journal of Psychoanalysis*, 84, 1517-1529.
- GEYSKENS, T. & VAN HAUTE, PH. (2003). *Van doodsdrijf tot hechtingstheorie — Het primaat van het kind bij Freud, Klein en Hermann*. Amsterdam: Boom.
- GONÇALVES, B. (2004). Présentation d'un projet d'Archives Szondi Internationales. *Cahiers du CEP*, 10, 192-193.
- HARMAT, P. (1986). Leben und Werk von Imre Hermann. *Psyche*, 40, 640-651.
- HERMANN, I. (1936). Clinging — going-in-search: a contrasting pair of instincts and their relations to sadism and masochism. *Psychoanalytic Quarterly*, 45, 5-36, 1976.
- HUGHES, R. (1992). *Return of the Ancestor*. New York: Peter Lang.
- JUNG, C. G. (1947). On the nature of the psyche. In C. G. Jung (1953-1992), *Collected Works*. Vol. 8 (p. 159-234). Princeton: Princeton University Press, 1954.
- KENMO, R. (2005). *Let the personality bloom — A blue thread towards life balance in your living-space*. Stockholm: Författares.
- LEGRAND, M. (1979). *Léopold Szondi: son test, sa doctrine*. Brussel: Mardaga.
- MELON, J. & LEKEUCHE, PH. (1982). *Dialectique des pulsions*. Louvain-la-Neuve: Cabay.
- SCHOTTE, J. (1971). Présentation du Docteur Leopold Szondi. *Revue de psychologie et des sciences de l'éducation*, 6, 419-427.
- SCHOTTE, J. (1990). *Szondi avec Freud — Sur la voie d'une psychiatrie pulsionnelle*. Brussel: De Boeck.
- SULLOWAY, F. J. (1979). *Freud, biologist of the mind — Beyond the psychoanalytic legend*. New York: Basic Books.
- SZONDI, L. (1937). Contributions to fate analysis. An attempt at a theory of choice in love. *Acta Psychologica*, 3, 1-80.
- SZONDI, L. (1944). *Schicksalsanalyse. Wahl im Liebe, Freundschaft, Beruf, Krankheit und Tod*. Basel/Stuttgart: Schwabe & Co, 2004.
- SZONDI, L. (1947a). *Experimentelle Triebdiagnostik*. Bern: Hans Huber.
- SZONDI, L. (1947b). *Experimentelle Triebdiagnostik — Testband*. Zürich: Szondi-Verlag, 1999.
- SZONDI, L. (1949). Foreword. In S. Deri, *Introduction to the Szondi Test* (p. vii-viii). New York: Grune & Stratton.
- SZONDI, L. (1952). *Triebpathologie — Band 1 Dialektische Trieblehre und dialektische Methodik der Testanalyse*. Bern/Stuttgart/Wenen: Huber, 1977.
- SZONDI, L. (1956). *Ich-Analyse*. Bern: Huber, 1999.

- SZONDI, L. (1960). *Lehrbuch der experimentellen Triebdiagnostik*. deel 1. Bern / Stuttgart / Wenen: Huber, 1972.
- SZONDI, L. (1963). *Schicksalsanalytische Therapie*. Bern/Stuttgart: Huber, 1998.
- SZONDI, L. (1968). *Freiheit und Zwang im Schicksal des Einzelnen*. Bern/Stuttgart: Huber.
- SZONDI, L. (1980). *Der Triebentmischen*. Bern: Huber.
- SZONDI, L. (1984). *Integration der Triebe*. Bern: Huber.
- SZONDI, L., MOSER, U. & WEBB, M. W. (1959). *The Szondi Test in diagnosis, prognosis, and treatment*. Philadelphia / Montreal: J. B. Lippincott Company.
- VAN DER REE, W. (2005). Psychoanalytisch indiceren en onderzoek — De Rorschach-inktvlekkentest volgens het Comprehensive System nader bekeken. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 11, 262-279.
- VAN HAUTE, PH. & VERHAEGHE, P. (2006). *Voorbij Oedipus? Twee psychoanalytische verhandelingen over het oedipuscomplex*. Amsterdam: Boom.
- VERHAEGHE, P. (2002). *Over normaliteit en andere afwijkingen — Handboek klinische diagnostiek*. Leuven: Acco.
- VERMOTE, R. (2003). De cirkel van de herhaling. In A. De Bruyne & W. Heuves (red.), *De ezel en de steen — Over psychoanalyse en herhaling* (p. 13-24). Meppel/Amsterdam: Boom
- WOLF, C. (1977). *Kindheitsmuster*. Darmstadt: Luchterhand.

SUMMARY

Beyond psychoanalysis — Lipót Szondi's 'fate-analysis'

Lipót Szondi is one of the most fascinating footnote figures in the history of psychoanalysis. Overshadowed in his time by Freud, Szondi yet made an original contribution to psychoanalysis with his concept of 'fate-analysis'. This return to Szondi reconsiders the critical potential of 'fate-analysis' and seeks to highlight its relevance to contemporary psychoanalytic discussion.

Key words: history of psychoanalysis, 'fate-analysis', Freud, psychiatry, Szondi

Noten

- 1 Concreet betekent dit bijvoorbeeld dat een dispositie voor schizofrenie zich in eenzelfde familie kan manifesteren of als pathologie, of als een bepaald talent (een filosofisch talent) of als een 'normale' karaktertrek (een rijke verbeelding). Zo had de filosoof Bertrand Russell een zoon en een kleindochter met schizofrenie, Albert Einstein een zoon met schizofrenie en had James Joyce, die zelf kenmerken van schizofrenie vertoonde, een dochter met schizofrenie (Andreasen 2000). Wat de filosofie betreft, suggereert Szondi expliciet een verband met de 'catatonie' (De Vleminck 2005).
- 2 Ook Freud maakt melding van de herhaling van een 'noodlot' in de objectkeuze. Zo geeft hij het voorbeeld van een 'vrouw die drie keer op rij met mannen trouwde die na korte tijd ziek werden en tot de dood door haar verpleegd moesten worden' (Freud 1920, p. 117).
- 3 Szondi beschrijft de Schicksalsanalyse als een 'epische vorm' van psychologie, in de traditie van Freud en Dostojevski: 'The story of the *soul* of man to us is still a heroic novel that we like to tell unhurriedly in long sentences' (Szondi 1949,

- p. vii-viii; Szondi cursiveert). Naast de psychiatrie en de psychoanalyse zijn ook de romans van Dostojevski van vormend belang geweest voor het denken van Szondi (Hughes 1992, p. 12-13).
- 4 Daar waar Freud spreekt over een 'noodlotsdwang' (*Schicksalzwang*) als een 'herhalingsdwang', gekoppeld aan de hypothese van de doodsdrijf (Freud 1920, p. 118), zoekt Szondi een verklaring voor deze herhaling in de erfelijkheid (De Vleminck 2006).
 - 5 De term 'paroxismaal' verwijst bij Szondi naar de sfeer van de verrassing. Het drukt het aanvalsgewijze karakter uit van bepaalde fenomenen, zoals bijvoorbeeld een plotse aanval van woede of migraine, maar evengoed iets als de 'coup de foudre' in de sfeer van de verliefdheid (Szondi 1960, p. 102).
 - 6 In het schema van Szondi zien we bijvoorbeeld dat de seksuele vector bestaat uit het zachttaardige van 'hermafroditisme' en het agressieve van 'somasochisme'. Analooq aan Freud stelt Szondi dat wat in de perversies wordt uitvergroot, steeds tegelertdertijd een wezenlijk onderdeel is van de 'normale' seksualiteit (Szondi 1960, p. 84).
 - 7 Wanneer we bijvoorbeeld de factor 'hysterie' bekijken dan herkennen we mogelijke manifestatievormen daarvan in de hysterische patiënt (pathologie), de politicus (socialisering) en de theateracteur (humanisering of sublimering) (Szondi 1952, p. 90).
 - 8 Het lijkt er trouwens op dat er een verband is tussen Szondi's familiaal onbewuste en het centraal stellen van de intergenerationele familie in de psychoanalytisch geïnspireerde 'contextuele therapie' van de Hongaarse psychiater Ivan Boszormenyi-Nagy (Boszormenyi-Nagy & Krasner 1994).
 - 9 Bij Szondi is de theologische interesse een sublieme manifestatievorm van de epileptische driftfactor. Dit verband tussen epilepsie en religiositeit was reeds bekend sinds Esquirol (Dewhurst & Beard 2003). Ook het huidige neurowetenschappelijke onderzoek inzake de oorsprong van religie legt het verband met de epilepsie (Gazzaniga 2005). In de literatuur wordt vaak verwezen naar de 'aanvallen' van hyperreligiositeit van Vincent van Gogh (Blumer 2002).
 - 10 Imre Hermann, door Freud 'onze filosoof' genoemd (Harmat 1970), introduceerde de 'hechtingsdrijf' in de psychoanalyse op basis van vaststellingen in de ethologie (Hermann 1936, Geyskens 2003).
 - 11 Andreas De Block, Tomas Geyskens en Marc Calmeyn ben ik bijzonder erkentelijk voor hun structurele en inspirerende opmerkingen bij eerdere versies van deze tekst.